

Az írások között akad pár soros feljegyzés és szigorú érvelés mentén előrehaladó, kidolgozott esszé. A legkorábbi 1958-ban, a legkésőbbi 1991-ben született. Az írások egy részét keletkezése évének pontos vagy hozzávetőleges meghatározásához. Több írást azonban nem sikerült datálni. Nemes Nagy Ágnes az írásait többnyire ellátta címmel, ahol mégsem, szögletes zárójelben szerkesztői címet adtam. Nemes Nagy Ágnes kézzel írta műveit, többnyire számozott A4-es lapokra, amelyeknek mindkét oldalát használta. A most megjelenő írások közül csupán a [BESZÁMOLÓ EGY MESZKALIN-KÍSÉRLETRŐL] és az EGY KRITIKÁRA maradt fenn gépiratban. A sajtó alá rendezés során arra törekedtem, hogy a lehető legkevesebbet változtassak a szövegen. Néhány elmaradt írásjelet (vesszőt) kitétem, ha hiányuk értelemzavaró volt. A SZERB ANTAL (TÉVÉ) című írásban, amely vázlatosabb a többinél, egy hiányzó tárgyragot és egy nyilvánvalóan kifejejtett „hozzá” személyragos határozószót szögletes zárójelben betoldottam a szövegbe. Bizonyos csekély mértékű egységesítést végrehajtottam: egységesítettem, ha például egy szövegen belül váltakozott a századok római és arab számokkal történő jelölése. Hasonlóképpen egységesítettem a hivatkozott címek jelölését, amelyek a kéziratban hol idézőjelben, hol aláhúzva szerepelnek. Nemes Nagy Ágnes az egyszerűség, gyorsabb írás kedvéért olykor számjegyekkel jelölt olyan mennyiségeket, amelyeket szépirodalmi szövegben betűvel szokás írni, olykor azonban, ugyanabban az írásban betűvel írta. Ilyen esetben a betűvel történő írásmód mellett döntöttem, de ahol hangsúlyos volt a számszerűség, meghagytam a számokat. Az ugyancsak a gyorsabb írás kedvéért használt rövidítéseket feloldottam. Nemes Nagy helyenként, de nem mindig, a „hogy” kötőszót „h.”-nak, az „irodalmi” szót „ir-i”-nek vagy „ir.-i”-nek, a „zsidókérdés” szót „zs”-nek rövidítette, ezeket tehát teljes alakban kiírtam. Az egységesítés és feloldás célja az volt, hogy a rendezettebb megjelenésű szöveg könnyebbé tegye a folyamatos olvasást. A kéziratok tökéletesen szöveghez reprodukálása egy kritikai kiadás feladata lesz majd.

Az írásokat Kerek Vera bocsátotta rendelkezésemre, aki Nemes Nagy Ágnes hagyatékának rendezése közben talált rájuk. A *Holmi* két részletben közli az anyagot. Első alkalommal a nagyobb formátumú, átfogóbb kérdésekkel foglalkozó írások jelennek meg; a folyóirat következő számában pedig a személyesebb és vázlatosabb feljegyzések.

NEMES NAGY ÁGNES HAGYATÉKÁBÓL (I)

Közzéteszi Ferencz Győző

A népiek

Voltaképpen nagyon érdekes a magyar „népi front”, népi írók történelmi, irodalmi históriája. Érdekes és majdnem hihetetlen. Ezek az emberek, akik a 30-as években bátrak voltak és tisztességesek, akik olyan sokat tettek a magyar parasztság lehetetlen helyzetének feltárásáért, köztudatba emeléséért, akik szembeszálltak az akkori hatalommal a társadalmi és szellemi változásért, szinte kivétel nélkül bezupáltak a ráko-

sizmusba. Ott ültek a fő- és albizottságokban, állami, nagy fekete autón szaladgáltak, miniszterkedtek, pénzben, hírnévben, díjakban úsztak, fenn fürödtek a fényben – miközben a magyar paraszt padlását kisöpörték, s mindazt megtették a néppel, amit megtettek. Hogy voltak erre képesek?

Miközben ki nem fogyott a szájukból és ki nem fogy a mai napig a „néppel, a néphez, a népnek, a népbe” gargarizálása. Kétségkívül, egyik legnagyobb vétkük a „nép” szó meghamisítása. Annak a vad elfüggönyzése, hogy a „nép” teljesen mást jelentett a 30-as években, mint az 50-esekben. A 30-asokban ellenállást, igazit, az 50-esekben lakájkodást, az adott politika egyik szólamát. Akkor vesszőfutás járt érte, emekkor jutalom, főtisztviség. Már csak ebből is észre kellett volna venniük a különbséget. Hát még a szó *tartalma*! A rákosizmus a „nép” szó öblögetésével fedte el a néptaposó cselekedeteit, és a népiek ott álltak és segítettek öblögetni és „hitelesíteni”. Hiszen ők, ugyebár, a népből származtak, ők csak tudják, miről van szó. Azok a megható, paraszti életképek, a fejkendős nagyanyák, a szíjas nagyapák, a kukoricamorzsolások a kisszéken, azok az eres-göbös parasztkézek! Beledobva az 50-es évek lírájába. Az embernek végigborzong a háta. Hogyan voltak képesek így kiárusítani saját mivoltukat és a magyar parasztságot?

Mondjuk, kezdetben még elhíhatték. Elhíhatta főleg az a tizennyolc éves parasztyerek, akit „kiemeltek”, akit kollégiumba raktak, aki mindent a rezsimnek köszönhetett. De később? Nem tűnt föl nekik, hogy mi történik a szüleikkel, rokonaikkal? Elvégre mi is elhittük-reméltük úgy 45–48-ig, hogy mindennek ellenére jobb világ jön, hogy a náciizmust végül is legyőzték. Úgy látszik: van egy határ. Van egy pillanat vagy inkább pillanatok sora, amikor az ember valamit észrevesz. Lenyel, ellegyint egy csomó dolgot, mert hiszen élete, pályája, vágya-reménye, létérdeke hajtja a hitre, a jó várakozásra. Aztán, ezen a kényes határon, visszahőköl. Ők – a népiek – nem tudták és nem akarták ezt a határt észrevenni.

Legjobb példa erre az Illyéssel való jelenetünk 1951-ben. Az első írókongresszus után, amikor minket kiradíroztak a magyar irodalomból, mint „*a babitsi l'art pour l'art hervadó virágait*” (Darvas József), Illyés meghívott minket, Balázst* meg engem hozzájuk. Beszéd, erre-arra. Mi kétségbeesetten próbáltuk tőle megtudni, hogy mi a teendő, most, ebben a felemás pillanatban. Végül megkérdeztem tőle:

– De hát mit csináljon ilyen körülmények között az úgynevezett „polgári költő”?

– A polgári költő akassza fel magát – válaszolta ő, feledhetetlenül. Felcsattanva mondta, szívből. Aztán ki is fejtette: – Mert én mindig írhatok verset a nagyapám két kezéről, az agyondolgozott parasztkézről (akkor írta *Két kéz* című poémáját), de hogy miről írhat egy polgár, azt nem tudom.

Ezek után felkeltünk és elmentünk. Soha többé nem voltunk hivatalosak Illyéshez. Egyszer-kétszer francia költőket kísértünk oda, megbízásból, jóval később persze. Ennyi.

Illyés magatartása jellemző. S vele korántsem a legrosszabbakat vesszük szemügyre a népi frontból. Az a fő bajuk, hogy nem bírtak lemondani. Nem bírtak elhallgatni, nem bírták-akarták vállalni az ezzel járó – valóban súlyos – következményeket. Ők „útítársak” lettek. Odafent akartak maradni, írni, megjelenni, pozíciót tartani-szerezni. S hogy ehhez – melleleg – a „polgári” írókat el kell taposniuk, az egyenesen jólesett a májuknak. Egy kellemes kis részlet a különben nem mindig kellemes egészből. Hogy Illyésben például osztálygyűlölet is van, azt sokáig nem hittem. Egy ilyen színvonalú személyben egy ilyen ostobaságot nem tudtam feltételezni. Hogy mivel képesek ezt

* Lengyel Balázst, Nemes Nagy Ágnes férjét.

megindokolni – ezt a mai napig is virulens gyűlöletet velünk szemben, a baloldali magyar értelmiséggel, egyértelműen tisztességes írókkal szemben –, azt csak találgatni tudom. Talán elhítetik magukkal, hogy azonosak vagyunk „úri” osztályunkkal, parasztellenesek; hogy nem fordultunk szembe vele kora ifjúságunktól (minthogy szembefordultunk, ezt a kiskutyának is tudnia kéne), hogy nem vagyunk eléggé nemzetiek, „jó magyarok”, hogy zsidók vagyunk (micsoda pechjük van, hogy nem vagyok zsidó, mi több, elvéve akad köztünk) stb. stb., az egész, szép érzéstáruk. (Az antiszemitizmus jellemző jegyük; mulatságos volt látni, hogyan kell puszilózniuk a kommunista-zsidó értelmiséggel, felsőbb meghagyásra.) S ezek a reflexek átöröklődtek a sokkal fiatalabakra is, ahol már semmiféle társadalmi-személyes – mentségük nem volt. Itt már egyszerűen pozícióharc, klikkösztön, karrierbázis. Nem mondanak le a „népi összetartásról”, miért is tennék olyan csacszkaságokért, mint minőség, tisztesség? Magyar kultúra? Fogják egymás kezét, ahogy annak idején a népi balszárny és jobbszárny is tette. Felróják tehát nekünk úri „osztályfoglaltságunkat”, a nép iránti közömbösségünket azok, akik saját osztályuk tiprásában segítettek a személyi kultusznak, s felróják lagymatag hazafiságunkat azok, akik szövetségesei voltak a magyar nép tiprásának, bármely hatalom oldalán. És ez fel sem tűnik nekik. Hja persze: az hibázik, aki cselekszik. Tiszta az, ami piszkos, piszkos, ami tiszta. De ez már nem csak a népiekre vonatkozik. Csak rájuk is.

Különösen romboló volt Illyés magatartása. Hiszen ő volt a legnagyobb tekintély, Babits örököse, két lábon járó nemzeti klasszikus, három és fél rezsim poéta laureatusa. (Ami szép teljesítmény korunkban.) Nem, nem tévesztem össze Illyést Rákosival. Vagy Révaival. Pedig de jóban voltak, istenem. Flóra 1957-ben: „Révaival legalább lehetett tárgyalni.” Vezető költőnk szerepe jellegzetesen félprostituíálti. Mindenki tudja ezt. Mindig tett zárójeles gesztusokat, helyeseket is, hogy ne tévesszék össze a szimplax kiszolgálókkal, miközben követői a lényegét fogták fel magatartásából: a tekintélyes alkalmazkodást. Az 50-es évek végén mondta egy fiatal költő Szigligeten: Most először megírom, amit kívánnak, ezzel megalapozom a pozíciómat, aztán szembefordulok velük, és így a nemzet is majd keblére fog ölelni. Ahogy Illyés csinálja. – És tette, amint mondta. Pedig nem is népies költő volt, inkább a neoavantgarde hetyke és „merész” dalosa. A hatvanas-hetvenes évek aztán nagyon felerősítették ezt az álbátor-sági magatartást. Nem úgy van ez manapság, mint az 50-es években, hogy hétrét kell görnyedni, dehogya; ma már büszkén, dacos tekintettel kell a hatalom szemébe vágni, hogy egyetértünk vele.

A magyar irodalom morális zuhanásának azonban nem ez a nyílt cinizmus az igazi fokmérője. Hanem sokkal inkább a népiek forró, magyar tekintete, ez a néphez hű, ez a szociálisan könnybe lábadó. Hogy *onnan ide* jutottak, ez az, ami történetükben fantasztikus. Ez teszi, hogy a magyar népi frontban, a népi írók közt alig akad morálisan intakt személy. Ez teszi, hogy a népiek kiemelkedő figurái közt mindegyikből kettő van: két Veres Péter, két Erdei, két Illyés. Az egyik 1948-ig tart: becsületes, bátor, ellenálló, kiváló író (mármint Illyés esetében). A második 48-tól terjed máig. Hogy hogyan váltak az elsőből másodikká? Ez az, ami közelebb vinne a népiek felméréséhez. Nem oldható meg a képlet azzal, hogy kényszerítették őket. Bizonyos, hogy kényszerítették is, félelemmel és karrierrel egyszerre. Mindenkit kényszerítettek. Van, aki engedett, van, aki nem. És hogy mennyire nem csak kényszeren múlt a dolog, arra van egy igen fontos dokumentum. Az utolsó huszonöt év története. Amikor már nem kellett vagy kevésbé kellett folytatni az 50-es éveket, és ők ott folytatták, ahol abba se hagy-

ták. Mintha mi sem történt volna. Eszük ágában sem volt szembenézni a múltjukkal, úgynevezett lelkiismeret-vizsgálatot tartani – ők továbbra is a magyar nép nagy hatalmú képviselői. Különösen szembetűnő ez a fiatalabb népieknél, a népi szürrealistáknál, Juhásznál és társaiknál. Ugyanúgy tiporják, mint eddig tiporták, ugyanolyan, ha nem nagyobb helyet foglalnak el az ún. közéletben, ugyanazt írják, mint eddig. Meg sem fordul a fejükben vétkességük tudata, meg sem fordul a fejükben, hogy kirúgott író társaiknak helyet szorítsanak, hogy igyekezzenek helyreállítani a magyar kultúra (élet!) értékrendjét. Mit csináltak az 50-esekben? Hja, az nem az ő lábuk. Pedig ők az azzal kezdték, nekik sosem volt tisztességkorszakuk, mint az idősebbeknek. Huszonöt évük volt rá, hogy tegyenek valamit a magyar kultúra moralizálódásáért, élőkért és holtakért (Aranyért, Madáchért, Babitsért például), eszmékért, minőségért, és ők a kisujjukat sem mozdították. Ellenkezőleg. Hogy ma nekünk valamivel jobban megy, azt elsősorban a legfelső iniciatíváknak tulajdoníthatjuk, az alakuló történelemnek. A népiek megtartják és növelik a *személyi kultuszban szerzett* pozíciójukat, és *ma is* ellenségei mindannak, ami nem népi. Hogy aztán mi a fene a tartalma a „népi”-nek és a „nem népi”-nek, azt egyre nehezebb körülírni.

Rendkívül különös történet a „népi irodalom” története nálunk, szép kezdeteitől csúnya folytatásáig. És még nem is szóltunk semmit a jobbszárnyról, Németh Lászlótól Erdélyi Józsefíg. Szomorú történet. Ott ültem én is a háború alatt a demonstráción, és vörösre tapsoltam a tenyeremet. Veres Péternek, amikor megjelent – csizmásan – a pódiumon (milyen visszataszító lett ez a csizma, ez a perzsa kucsma, ez az „aó”-os kiejtés a Rákosiban!), és tapsoltam még Darvas vagy Kodolányi színdarabjainak is, faltam a *Puszták népét*, az egész falukutató irodalmat, az erdélyieket (ami külön mese), sorok közt is olvastam a Magyar Csillagot. És ebből kellett eljutnom addig, ameddig eljutottam.

Talán igaza is volt Illyésnek. Föl kellett volna kötnöm magam. Minek is kellett végigcsinálni ezt az egészet? Hogy aztán mi ennek a népdolognak a veleje, döntő faktora, amit magyarázatként meg lehetne ragadni, arra nehéz válaszolni. Talán mégis: a politikai hatalomvágy. Az elferdült szerep, amely az író elferdíti. A magasztos, a glóriás köpeny, a népmentésé, amely mindent eltakar, az ellenkezőjét is.

És ezt is mindenki tudja. De csakugyan tudja-e mindenki?

(1980-as évek első fele)

„Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak”

Mint mondják, legnehezebb észrevenni azt, ami magától értetődő. Jó sokáig eltartott, míg feltettem magamnak a kérdést: miért lehet a büszkeség tárgya az, hogy valaki „keleti” vagy „nyugati” – a többi égtájat most mellőzöm. Jó, jó, értem én ezt, minden nemzet életében fel-felvetődik időnként a nemzettudat erősítésére a származás ügye is; a nyugat-európaiak már meglehetősen régóta joggal büszkélkedhetnek, hiszen magasabb a civilizációjuk. De még nekik sem árt eszükbe venniük, hogy az európai típusú civilizáció dél-délkeletről indult, haladván a barbár észak, északnyugat felé, csak jóval később fordult visszájára a dolog. A kultúrák terjedési irányai változók. Mi meg, magyarok, miért volnánk olyan áthatóan keletiek? Mert egy kicsit későn jöttünk, „a népvándorlás utolsó (?) hullámaként” terjedtünk be Európába? Amely már meglehetősen

tele volt latin, germán, szláv népekkel, vagyis ugyancsak Ázsiából jöttekkel. Talán még a görögök is onnan jöttek, nem tudom, tudják a szaktudósok. S nem is késtünk olyan sokat; a körülöttünk lévő, közép-európai népekkel együtt, kb. ugyanakkor vettük fel a kereszténységet, rendeztük be a feudalizmust, az akkori modernséget. Fajtánkról (ha ugyan érdemes ezt a rosszízű szót említeni ebben a rendkívül kevert Közép-Európában, sőt erősen kevert Európában), fajtánkról tehát csak annyit tudunk bizonyosan, hogy europid jellegű. Már a honfoglalás kori sírokban is elenyésző a mongolid elem.

Vagy a nyelvről volna szó talán? Erről a gyönyörűről? Mert ez valóban különös, sajtós, meglepő. Egy finn-ugor, kincses szigetke a nagy néptömbök tengerében; micsoda drágaság, micsoda csemege a nemzetközi tudománynak, nyelvészetnek s nem utolsósorban a magyarul szólók érzelmeinek. De hát ne áltassuk magunkat: sohasem a nyelv volt a mi igazi bajunk, hanem a történelmi helyzet, a térben és időben alakuló, amelyből kinőtt ez a bizonyos Közép-Európa, amiről mindenki tudja, hogy micsoda, illetve senki sem tudja *pontosan*, hogy micsoda; legfeljebb okos történészek megpróbálják – nem is olyan régóta – felvázolni, kutatni-keresni, behatárolni jellegzetességeit.

(1991. május 12.)

Száraz Györgyhöz

Th. Mann: (hol van ez?) (Alföldy: Székely Magda)* A rossz idők, azok voltak a jó idők – morálisan. Mert elvált a fekete a fehértől, kis emberi gonoszságaink, árnyalataink eltűntek, és választani kellett. Nekünk a zsidókérdés morális választóvíz volt akkor. Ezt nem lehetett megkerülni. – Arany Juliska: Ember és ember között... Zrínyi: Egy nemzetnél sem vagyunk *alábbvalók*. Ennyi elég nemzeti érzésből; ez az. – Befejezés: Száraz objektív. De nem felejt el, hogy sebekről beszél. Objektivitása az orvosé. S mert én mesterségemnél fogva hiszek a szó erejében, örülök, hogy ez is kimondatott.

Beszéljünk a zsidókérdésről vagy ne beszéljünk? Engem is megkísértett, mint mindenkit, hogy hagyjuk ezt az egészet. Szavakkal jóvátenni úgysem lehet. De mégis beszélni kell, talán jobb a kibeszélés. Nem beszélünk róla, mert tisztességes ember 44-ben erről nem beszélt, aztán betiltották.

A zsidókérdés nem zsidókérdés. Valami sokkal szélesebb. Törzsi gyűlölet: étrange – étranger; én ember, a másik nem ember, barbár. XVI. század: magyar zsidó sorsközösség, származás-azonosítás, mint a sumér–magyar testvériség. – Jósika. W. Scott. Eöt-vös J. (megnézni, idézni). – Felhasználták a zsidógyűlöletet, mert lehetett. Persze, hogy politikai ütőkártya volt. Bár még politikailag is rossz ütőkártyája (Hitleréknek). A zsidókérdés keverékkérdés, mint a nőkérdés, biológikum és társadalom között. Vannak-e fajták? Vannak. Vannak-e alacsonyabb rendű fajták? Nincsenek. – A zsidókérdés *modell*, a származási üldöztetés közép-kelet-európai modellje. – De hogyan tovább? Politikailag világos ez, de lelkiileg? Mi van és mi lesz azokkal, akik túléltek? Mit gondolnak ők? Megkérdeztük-e? Típusok: bosszút állni, feledni, tanulni, kifejezni – de sebezten, alig élve. Sírszoborrá válni a saját sírjukon. Nemzedékek kellenek a feloldáshoz. Szerintem: asszimiláció. De ezzel nem erőszakoskodhatunk. – „*Neked két hazát adott végzeted*” – ez az az eset, amikor egy több, mint kettő. Bár ezt sem tudom. Gondoljunk a

* Alföldy Jenő az 1970–80-as években több írásában is foglalkozott Székely Magda költészetével, nem tudni, Nemes Nagy Ágnes melyikre gondolt.

migrációkra, az utazásokra, az élet nemzetközi mércéje. Ma Ausztráliába utazni annyi, mint régen Londonba. A *nyelv*. A magyar-zsidó írók helyzete. Veszteségeink: a holtak és az emigrált élők (Bódi).* – A magyar polgárság szerepe: Adyék nincsenek Lipótváros nélkül. – Száraz Gy. büszkévé tett, mert megtudtam, hogy „*ami magyar, az jobboldali*” – elfajzott történelmi pillanat elfajzott kitüremkedése. Ellenkezőleg. Mindig is tudtam. (Mátyás király, zsidó küldöttség.)

Száraz kimondja, hogy nem mindegy: háborúban esni el vagy (gázkamrában) bűnösként, kínhalállal kivégeztetni. Erkölcileg nem mindegy.

Hogyan tovább? Firtassuk vagy ne firtassuk? Háborús sebesülés ez, amit mindenki hord egy életen át. Azokhoz nincs közöm, akik üldözöttből üldözővé lesznek, mihelyt lehet. Akiknél a gyilkos és az áldozat szerepe fölcserélhető. Akiknek fontosabb egy kis nyilas vállveregetés, mint az együttérzés – mert hiszen az úgyis megvan. Akik minden fasizmust kiszolgálhatnak, mihelyt nem személyük ellen szól. (Nevetséges antifasiszta érdemeket tulajdonítani azoknak, akik eo ipso nem lehettek volna fasiszták. Itt csak a cselekvő ellenállás a kivétel.)

A túlélés kérdése. Tágasabban: hogyan lehet elviselni az ember végső megaláztatásait? És ez messze túlmutat a zsidókérdésen. Nem hiszek abban, hogy a szenvedés nemesít. Ahhoz már olyannak kell lenni, hogy nemesíthessen. Akit a szenvedés nemesít, az extra jellem. De mi átlagosokkal számolunk. És különben is: lehet, hogy a szenvedés nemesít, de az állandó gyötrellem elpusztít; a szegénység megedz, de a nyomor elnyomorít. Szenvedés nélkül nincs emberi ember, anélkül nem tud semmit. Buddha is a szenvedés által lett Buddha. De: szenvedésben sose volt hiány. Inkább azt kell kérdezni: mi a még elviselhető szenvedés? „Tűréssel” – geometriai kifejezés. Mennyi tűréssel kell élni, lehet élni? – Az anya szervezete átadja immunitását, de mérgeit is a magzatnak. A fiatalokat nem tudjuk megóvni saját mérgezettsegeinktől, csak ha magunk is leküzdjük őket.

Antiszemitának lenni „hősiesség”. Mert egy időben tilos volt zsidókérdésről beszélni. Olyan hősiesség ez, amely „bátran” keresi a könnyebb utat, amely „bátran” vágja a rejtett népszerűség arcába, hogy egyetért vele. Az álbátorságok. Amelyek a bátorság gesztusával gyávák.

Idővak voltam. Kérdéseimet saját időhazám, korom tette fel nekem, s e kérdéseket abszolutizáltam: mindig így volt, mindig így lesz. De nem. Mint olvasom: a Csou-dinasztia 435 írástudót ásozott el elevenen, a kínai középkorban, mert rejtegették a Sandinasztia** korából való irodalmat. Máglya járt azért a választásért, hogy egy szín alatt vagy két szín alatt kell-e venni az úrvacsorát. Kínhalál járt bőrszínért, hosszú fülért vagy rövid fülért. Ebből két következtetést lehet levonni: 1. Máglyával nyomósított kérdések is tökéletesen eltűnnek. 2. A kérdések változnak, a máglya marad. Mindkét következtetés történelmi, filozófiai, társadalmi, művészi munkák végtelen sorozatának szolgál alapjául, kinek ez, kinek az tetszik. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a választások lényegtelenek egy-egy korban, a téridő egy-egy pontján. Sőt. Igenis tudni kell választani, határozottan, korszerűen vagy mintegy észrevétlenül, ösztöneink szerint, egy-egy pici mellékügyben ide- vagy odaállni, s végül ámultan találni ott magunkat egy

* Bodi László (1922) germanista, az MTA külső tagja, 1957-ben Ausztráliába emigrált, ahol a Monash Egyetem germanisztikai intézetét vezette.

** Tkp. a Sang-dinasztia (i. e. 1766–1045), Kína első igazi dinasztija, ezt követte a Csou-dinasztia (i. e. 1042–256).

visszavonhatatlan út nehéz kaptatóján. Tapasztalom tehát a választások elkerülhetetlenségét. Vágyam csak egy: az igenek és a nemek mellett jó volna kioltani a máglyafényt. A zsidókérdésben éppúgy, mint bármi másban. Jó volna csöndesen, józanul, egyszerűen beszélni a dolgokról – bármilyenekről –, az egzaktuság olyan szürke (olyan merész) igényével, amely mellőzi a vérgőzös fenyegetést éppúgy, mint a gyermekded selypegést. Jó volna úgy tenni, mintha felnőttek volnánk. – Sz. Gy. könyve felnőtteknek való.

*

Azért nehéz beszélni róla, mert a különbségtételekkel – zsidó, nem zsidó – netán disszimilációba taszítjuk azokat, akik nem kívánnak már ilyen különbséget tenni magukra nézve. Semmit sem kívánok kevésbé, mint a disszimilációt. Mi az ördögnek van ez az egész különbségtétel? Nincs elég gondunk-bajunk? Az adott lét és a mindenkori lét nem ad elég gondolkodni-, tennivalót, elviselnivalót, még ezzel is foglalkozunk, ezzel a primitív előítélettel, ezzel a barbár közép-európai nyavalygással, ami úgy kell nehéz létünkhöz, mint púp a hátunkra? Jutalmazzuk a kezdetleges elméket azzal, hogy komolyan érvelünk vérszomjas éretlenségük ellen? Egyáltalán: hogyan lehet érvelni a vérszomj ellen? (De: Auschwitz.)

A „zsidó” szó. Már önmagában lebecsülőleg hat. Ne mondjuk, hogy nem. Aki nem hallotta a „magyar” szót becsmérőleg kiejteni (én hallottam), az nemigen szólhat a kérdéshez. A becsmérés léghőre. Ezt eloszlatni. Sem több, sem kevesebb a zsidó szó, mint akármi más népnév. „Zsidó az Óceán fölött.” – A lelki toprongy, ami semmi másval nem tudja magát ékesíteni, mint a származásával. Őrült szekták, üvöltő dervisek, akik megtalálták a bölcsék kövét a zsidóirtásban. A dadogók, a nyálukfolyósok, a vérben úszó szeműek. – Elegancia. Amely nem téved szektás monomániába. – Középkor: vallási antiszemitizmus. Kapitalizmus: pénzügyi antiszemitizmus. – Magyarság: azért van annyi zsidó, mert atyáink liberálisak voltak: befogadták a menekülőket.

*

A zsidókérdés nem zsidókérdés. Sz. Gy. a magyar történelem kérdésének nevezi. Igaza is van. De én még ennél is tovább mennék. Egészen a népek, fajták, törzsek, kultúrkörök történelmi szerepéig, ahogyan egymást váltva, irtva, kifosztva és megajándékozva létrehoznak valamit, amit többé-kevésbé folyamatos civilizációnak nevezhetünk. Ha elfogadjuk azt az ideát, amely a történelmet szükségszerűségek és akcideneciák összefonódásának tekinti – és nehéz volna el nem fogadnunk –, akkor játszva kerüljük el azt a logikai hibát, amely a „világtörténelmi szerep” fogalmát a „magasabb rendű nép” fogalmával helyettesíti. Ha tudomásul vesszük, hogy emberi történelmünk a muszáj és a lehet bonyolult szövedékéből áll össze, akkor az sem fog meglepni bennünket, hogy a történelmi szerep (nagy szerep vagy kis szerep) a képességek és *lehetőségek* összege, s így eltávoztathatjuk magunktól mind a hatalmi mánia, mind a kisebbségi érzés bármely történelmi oldalról támadó kísértéseit. Legalábbis hátrébb szoríthatjuk őket. S ez éppen a zsidóság ügyében nem mellékes.

Nézzük például a népvándorlást. A népvándorlást szükségszerűnek tekinthetjük, de akcideneciának azt, hogy éppen mi magyarok voltunk az utolsó lovasnomád nép, amelyik még meg tudott kapaszkodni Európa peremén. Ha később jöttünk volna, mi lettünk volna a kunok vagy a tatárok. Ha előbb jöttünk volna... ez a vonzó gondolatfutam nagyon is messzire vezetne, talán éppen az újabb történelmi hipotézisekben oly

sokat emlegetett, aranyszínű Provence-ig. De ne ácsorogjunk túl soká az aranyszínű Provence-ban. Ez már Taksony vezérnek sem sikerült. Lépjünk tovább a szükségszerűségek útján, most az emberi tudat világmagyarázó felfedezéseinek irányába. Hogy az emberiségnek el kellett jutnia a monoteizmushoz az absztrakciós gondolkodás egy bizonyos fokán, az nyilvánvaló. Hogy az európai kultúrának két lába van, a (zsidóktól jött) kereszténység és a görögség, az is nyilvánvaló. Ehhez képest akcideniának, abszurd, véres véletlennek látszik a zsidóság későbbi történelmi sorsa. Nem túlzás-e, az emberi fajzat annyi meg annyi találékony egymásöldösését beleszámítva is, nem túlzás-e a zsidó nép kétezer éves folyamatos irtogatása azért, mert kultúránknak istenfogalmat adott?

Nem mintha azt képzelném, hogy ma erről van szó. De a zsidóság történelmi szerepe, az európai kultúrkörhöz való hozzájárulása itt gyökerezik, és itt gyökerezik üldöztetésének ideája-gyakorlata is. Mert hivatalosan nem fogadta el a kebeléből származó kereszténységet. Mintha egy túlsúlyra jutott protestantizmus örökre megbélyegezni akarná a saját hugenottáit kiírtó francia katolicizmust. Úgy, amint Zeusz letaszítja apját, Saturnust, amint a babilónok magukba táplálva semmisítik meg a sumérokat. Mert a vallási fanatizmus is a kultúrkörök váltásainak egyik arca. Ami csodálatos és szinte érthetetlen: hogy még ma is ettől koldulunk, ami a zsidóságot illeti. Hiszen a gazdasági-pénzügyi újkori antiszemitizmus világosan épült rá a vallási antiszemitizmusra, amint azt Száraz György szabatosan kifejti (kereskedniük kell, mert gonoszok, és *mert* kereskednek, gonoszok).

Az alapkérdés mégis: lehet-e érvelni a vérszomj ellen? Ha visszagondolok gyerekes és serdülőkoromra, világosan látom, hogy nem lehet. És ha későbbre gondolok vissza: az eredmény ugyanaz. Mi hozza létre a gátlástalan fajgyűlöletet vagy bármiféle vérszomjat derék, becsületes, sőt olykor okos emberekben? (A magyar középosztály figurái: X és Y, a családapák, a nagynénik, akik még úgy ejtik ki: „zsidó”, hogy már akkor beleborzongott a hátam. Szelíd, egyszerű lelkekben a habzó szájú gyűlölet.) Hogy van ez? És „keresztény” címszó alatt! Nyilván: az emberi természet fókuszálható kegyetlensége, amelyet a korszellem valamire irányít. Megszabja, kit, mit kell vagy lehet gyűlölni. A korszellem irtóztatós erő, ezt láttam. Iszonyú nehéz kivonni magunkat alóla, ezt tapasztaltam. Hiszen minden érdekünk, falat kenyérünk, pályánk arrafelé taszít, hogy egyezzünk bele az éppen aktuális rendszerbe, mert így élünk, gyarapszunk, happolunk vagy csak éppen megmenekülünk. Tehát: lehet-e érvelni a vérszomj és az érdek ellen? Válasz (mint sok másban is): nem lehet, de kell. Van ugyanis földfenntartó kisebbség. Ezért maradt fenn a világ, a kevesek, a munkálkodók és *mérsékelt* kegyetlenség jóvoltából. Akiknek nem sürgős az ölés. Fontosabb a kerékcsinálás vagy bronzöntés vagy a betűvetés. Ők a föld sója. Meg kell próbálni az érveket.

Bár az érvek itt annyit használnak, mint nevelésben a prédikáció. Mégsem mondhatunk le a szóval való hatásról sem a nevelésben, sem bármely vitában, tudván tudva, hogy nem ez a fő. Hanem a közgondolkodás, a légkör (az érdek, a társadalmi formáció) alakulása.

Azt mondtam: a nem gyilkos típus kisebbség. Azt mondtam, mert túl sokat láttam a világból. Ha tapasztalatom, ez a millió kínos képet görgető, XX. századi tapasztalatmennyiség kevesebb volna, talán több szépet mondtam volna. Bár tévednék. Cáfoltok meg, tények.

Nagyságrendi különbség van az átlagtapasztalat és a szélsőséges tapasztalat között. Ez az irodalom egyik alapproblémája. Hogyan beszéljünk lelkünk „rezdületeiről”, egy alkonyról, egy iskolai kudarcról, szerelmi szívesetekről, ha ugyanakkor gázkamráról, kínzásról, tömeghalálról is beszélnünk kell? Hogyan találjunk olyan irodalmi (vagy bármilyen) eszközt, amely mindkettőre alkalmas? – Ez nagyon fontos téma. Komolyan megfontolandó. – Publicizmus pöffeszkedése, mert ő fontos dolgokról beszél, az „éhező milliók”-ról, amely már csak frázis, rendszerint nem jóra használják. Az ember normális életének elhallgattatása ez. De mi a normális? Mi a béke és háború aránya a történelemben? Mi a vérszomj és a természetvédelem aránya az emberi lélekben? Hiszen mi csináljuk a történelmet. Mi csináljuk? Kik? Az asztalosok? A költők? A könyvelők? A szülő asszonyok? – A politikusok: mint a kiválasztás csődje. Mindig a legagresszívebb győz. Nem a legokosabb, legalkalmasabb, legképzettebb, legjobb indulatú, hanem a legerőszakosabb. Kontraszelekción. De hogyan megszüntetni? Végtelen nehéz a különbségtétel erő és erőszak között (ez tipikus XX. századi kérdés, ránk mért, ránk lőcsölt distinkciókeresés, mert világunk ezt sugallja, mutogatja). A karrierizmus, a hiúság másik, szebbik neve: ambíció. Enélkül pedig nincs semmi. Aki nem akar semmit, nem is csinál semmit. Erő nélkül egy hullatag-rózsaszírom-verssört sem lehet leírni. Igaz. De a világ vezetői évezredekre visszamenően az agresszívek. Régi kérdés ez. A nem agresszíveket folyamatosan elsöprik, mert nem agresszívek. Ki bír hóhérral versenyezni hóhérságban? – De most nem erről van szó, hanem az irodalom eszközeiről. Vagy: az ember fantasztikus pszichéjéről. Amely édesen mereng és személyesen kínvallat. Ez kétféle ember? Hóhér és áldozat? Is. De nem csak. (Továbbgondolni.)

(1986)

[Porgesz Borbála]

[Új könyvet megszerkeszteni. 1. *Látkép, gesztenyefával*. 2. *A háborúnak vége*. 3. *Életképek 44-ből*. – Új rész: a háború. Különösen a végső szakasz, a 44-es év.]

Kezdet. Például:

Megmondták nekem, hogy a háború ki fog törni. 1939 augusztusában, érettségim utáni nyáron mondta meg Borbála, gyerekkori barátnőm. Jöttünk lefelé az Istenhegyről, náluk voltam látogatóban, és Borbála lekísért a villamosig. Forró augusztusi este volt, de hirtelen szél indult, súlyos, forró szél, és amint jöttünk lefelé a hegyről a város felé, egyre erősödött. Már csattogtatta a ruhánkat, a hajamat. Borbála haját nem csattogtatta, simán hátrafésült, rövid frizurát hordott. Nem tudtam még, hogy ennek a hajviseletnek politikai jelentősége van. Munkásmozgalmi frizura ez, valamint arra, a mozgalomra vall a lapos sarkú cipő, a viharkabát is, amit annyiszor láttam rajta. Most azonban, ezen az augusztusi estén, Borbála ruhája szembetűnően eltért a szokásostól. Világoskék műselyemféle szoknya apró virágmintával, ugyanabból az anyagból kis ujjas bolero, üde nyári emprimé. Meg is jegyeztem:

– Milyen csinos a ruhád.

– Sári varrta – mondta ő bocsánatkérő, ellegyintő mosollyal, amely egyszerre szólt a ruhának, a női hiúságoknak, Sárinak, kedves, szép, tüdőbeteg nővérenek, aki nem vett részt a mozgalomban, nem úgy, mint másik nővére, Juci; szólt nekem, buta barát-

nőjének, aki mindig az irodalmat firtatja, pedig. Csattogtatta a szél ezt a ruhát meg az én félhosszú hajamat. Akkor már a Királyhágó téren jártunk, ma Joliot-Curie téren.

– Háború lesz – mondta Borbála.

– Háború? – döbbenten megálltam.

– Hát persze hogy háború lesz. – Megint az az ellegyintő, kicsit bosszús mosoly. – Méghozzá pillanatokon belül. – Egy darabig belém fagyott a szó. Nem mintha nem gondoltam volna erre, másról sem beszéltek az emberek, az újságok, de ez a magabiztos állítás, ez a tényközlés valósággal megütött.

– Hátha mégse. Hátha sikerül megúszni.

– Ugyan, ugyan. – Hosszabb kül- és belpolitikai magyarázat következett. Szaladtak a villamosok a Böszörményi úton, fénylettek az utcalámpák, fújta a szél. Mintha egy lépcsőn is lejöttünk volna akkor, széles kőlépcsőn, hol az a lépcső? Vagy az máskor volt, vagy másutt? Persze, nagyon megváltozott a tér azóta. Az ostromban egy csomó halottat temettek el a parkos részben, mesélik a környékeliek. Budapest parkjai. De talán a fák azonosak még, igen, zúgtak a fák, a bokrok akkor is, augusztusban. Mióta ideköltöztem, a Királyhágó tér mellé, eleinte mindennap megpróbáltam felidézni azt az esti sétát Borbálával. A ruhája. Világoskék alapon apró virágminta. Augusztus. A viharos szél. Igen. A széles kőlépcső viszont nincs sehol. Azonosíthatatlan részletek.

Borbála magas volt, még nálam is magasabb valamivel; sima, fahéjszínű haja alól, fahéjszínű, egyiptomi arcából hűvösen pillantott ki zöld szeme. Nem volt szép, de valahogy jelentékeny, azonkívül jó formájú, sportos. Az iskolában mindketten szívesen tornáztunk, sportoltunk, ő inkább ugrott, kézilabdázott, no meg kirándulni járt, én inkább a talajtornát szerettem. Egy évvel, talán másféllel volt idősebb nálam, ez tizenéves korban sok. Amellett koraérett volt, felnőttnek hatott osztálytársai közt. Milyen jól fogalmazott szóban, írásban, milyen szépen artikulált. Hozzám képest is felnőtt volt; végtelenül okosnak tartottam. Mindig tudott egy csomó dolgot, amiről nekem fogalmam sem volt. Főleg ezeket a... a politikai dolgokat vagy miket. Hja, és a matematikát. Bergen-Belsenben halt meg 1945-ben, nem, már a svéd parton, ahová a Vöröskeleszt szállította.

A szélrohamok egyre vadabban forgolódtak a Királyhágó téren, már rázták a lámpákat is. Az ég elfeketült, fullasztóan ráult a fejünkre. De még mindig hőség volt. Gyorsan búcsúztunk el, szinte kiabálnunk kellett a szélzúgásban.

– Szervusz!

– Szervusz!

Ő tizennyolc éves volt, én tizenhét. Villamosra kaptam, sietnem kellett haza, a Horthy Miklós útra, a Bartók Béla útra. Ő meg nekivágott visszafelé a hegynek. Szeretett gyalogolni.

*

Egy pillanatra azt hihetné valaki, hogy Borbála befolyásolt engem a háborúról való véleményemben, kialakuló politikai magatartásomban. Hogy ez a korán öntudatos, sudár, okos lány, a Lipótváros értelmiségi rétegéből (az apja építészmérnök volt), annak is abból a szeletéből, amelyik tevékenyen csapódott a munkásmozgalomhoz, erősen hatott az én szatmári–erdélyi, református színezetű, majdnem vidéki naivitásomra, szellemi tájékozódásomra. Ez – részlegesen – igaz is. A dolog lényegét tekintve azonban majdnem fordítva áll a dolog. Borbálát tudniillik *én választottam* barátnőnek. Választhattam volna bárkit, kedves, színes lányokat a saját társadalmi körömből, akár

gazdagot, előkelőt, extra zenebolondot vagy vallásosan elmélyültet, a legjobb színjátszót vagy a leglelkesebb állatbarátot vagy hollandit vagy (Tiscia)* cserkészvezetőt. A Baár-Madasban nagy volt a választék. Választottam is, igazán nem szűkölködtem barátnők híján, az iskolai-internátusi barátságok, ezerokú rokonszenvek minden fajtáját végigjártam, felgyűjtve egy sor vonzó kamaszlány-profil. Leginkább mégis Borbálát választottam. Sokat, nagyon sokat láttam benne. Die Menschen sind silberne Schalen, in die wir goldene Äpfel legen,** mondom félidézetként. Az emberek ezüstcsészék, akikbe mi aranyalmákat helyezünk. Persze, ameddig van aranyalmánk. Mindenesetre kellett nekem Borbála, annyira más volt, mint én, és annyira hordozta mindazt, amire szükségem volt. Ebben a képzetben, amit ő jelentett, a politikum ilyen éles jelenléte – kommunistasága, bebörtönzése, huszonnégy évesen bekövetkezett halála – nem volt okvetlenül szükségszerű. Bizonyos fokú politikum persze hozzátartozott. De nekem nem is ez kellett benne elsősorban. Hanem a szellemi mivolta. Hogy minden érdekelt, ami kultúra és azon túl, természettudomány, társadalom. És minden frissen. Az értesültsége is széles volt, nem csak az érdeklődése, tudta, hogy mi a Bauhaus, az értéktöbblet, az avantgarde, hogy Mereskovszkit fitymálni kell, Bartókot csodálni. Az a gyorsabb tempójú szellemi érdeklődés érintett meg általa, amire mélységesen vágytam. Más volt ez, mint családom jó kulturális hagyománya, még az iskola gazdag, színvonalas sugallataitól is elütő. Aminthogy Borbála mindezek által végképp elütött attól, amit az én körömben „a fiatal lány” ideáljának, elérendő mércéjének neveztek. És én éppen ezt választottam benne, ezt a mást, ezt a szellemi jellegűt.

Amire választottam magamnak, abban befolyásolt is. A többiben kevésbé. Elég hamar kialakultak bizonyos ellentéteink. Egyes irodalmi dolgokban például megvetettem a lábamat, és hat ökörrrel sem tudott kimozdítani saját, éretlen, többnyire érvek híján való és mégis alapjában helyes meggyőződéseimből. Mennyit csatáztunk, de megnyit. Hogy az *Apostol* a legjobb Petőfi-vers. Már hogy mondhatz ilyet, Borbála, mikor nyilvánvalóan a gyengébbek közül való. Amit erre Borbála felelt, abban utólag felismertem az 50-es évek kultúrpolitikáját. Vitáztunk hát hevesen, csillapíthatatlanul. Panka, hármaskörünk legszilárdabb tagja, csak nevetett rajtunk, és vajás kenyérral próbálta betömni a szánkat. Mindig volt nála vajás kenyér. Sovány volt Panka, mint a gebe, szép kamasz kvatrocsetó-angyal. Szőke, kék szemű, piros-fehér arcú, sovány, sovány. Igaz, másokba tömte a vajás kenyérét. Borbála pedig okos volt, villogó, istenem, milyen másdítóan imponáló.

Tudom, tudom. Azóta már megtanultam, hogy bizonyos koron alul majdnem mindenki okos, tehetséges, esetleg tündöklő. Tudom – bár nehéz volt vele szembenézni –, hogy később Borbála is hozzám vágta volna a „rothadó burzsoát”, ha életben marad. Még később pedig újra börtönbe csukták volna, mint nővérét, Jucit. Még később rehabilitálták volna, és megint összekerültünk volna. Új-régi kézfogások, szakadékokon át. De hogy a barátságom aranyalmáját akkor, kamaszként, beléhelyeztem, azt jellemzőnek érzem. Itt, közép-európai tereinken már-már elkerülhetetlennek.

(1982. húsvét)

* Tiscia a Tisza folyó latin neve, több országban családnév, illetve keresztnév is. Itt utalás a Baár-Madas Gimnázium egyik cserkészcsapatára, amelynek névadója Tisza Ilona (1855–1925), gróf Tisza István (1861–1918) miniszterelnök felesége volt.

** Az idézet eredeti formájában: „Die Frauen sind silberne Schalen, in die wir goldene Äpfel legen.” Idézet Johann Peter Eckermann: GESPRÄCHE MIT GOETHE című művének 1828. október 22-i bejegyzéséből.

Porgesz Juci

1981. október 13-án, tegnap itt volt nálam, harmincöt év után. Mindig is csak futólag ismertem, Borbála révén; 45–46-ban beszéltem vele Borbáláról. Tőle tudtuk meg a halálát. Aztán eltűnt – a párt berkeiben, véltem –, csak egyszer futottam vele össze a Ferenciek terén, a férjével volt. A férj két éve meghalt, teljesen egyedül van.

Fölkavarta az egészet. A háborút, a haláltáborot, börtönt, Borbála halálát. Nem is tudom, nem volt-e fölösleges összejönni vele. De hát mit tehettem volna? Fölhívott, a pályaképeket olvasta a *Kortársban*, és megköszönte a Borbáláról írottakat. És legalább annyira óhajtottam vele beszélni, mint amennyire nem óhajtottam. Panka is itt volt, együtt hallgattuk.

42 tavaszán fogták le őket. Előbb B.-t, ugyanaznap este őt. B.-t egy illegális találkozáson, őt otthon. Conti utca, verés, csendőrök. Köptek. B. őt köpte be (akivel végül is együtt fogták el), ő Rózsa Ferencet. Mindenki köpött. Csak az egészen ritkák nem. Egy nőből kirugdalták a gyereket, jajgatott és vérzett a börtön kövén egész éjszaka. Az étel pocsek volt, B. nagyon éhezett. Őt nyolc évre, B.-t ötre ítélték. Márianosztra. Ott jobb étel, munka. Az apácák; lelki kínzások. 44 őszén a zsidó foglyokat – politikaiakat és köztörvényeseket – Komáromon át Németországba vitték. Aztán a nem zsidókat is. Bergen-Belsen. Az a kis, északi körzet épen maradt, alig bombázták. B. a táborban. Nagyon gyengül. Jucinak flekkétífusza lett, aztán B.-nek is. Fölszabadulnak (nem az amerikaiak által, ahogy tudtam, hanem) angolok által. Kérdem: az milyen volt? – Nem tudja. Nem emlékszik. Akkor már csak feküdtek. Két-három nappal az angolok előtt a németek valahogy eltűntek, és magyar katonák kerültek őrnök a táborba. Honnan, miért? Ezeknek később kultúresteket tartottak, Adyt szavaltattak velük. „Háborúba hajtott kiskatonák voltak.” Az angolok. Adtak enni, de konzervet, amit ők nem bírtak. Szörnyű jelenet (nem nagyon tudja elmondani, inkább kitalálom); tetvetlenítésre meztelenre vetkőznek, úgy ölelgetik az angol katonák lábát, hogy vigyék kórházba őket. B. nem. Végül – bár már nem lepedékes a nyelve a tífusztól – mégis elviszik. Juci más táborba, majd szanatóriumfélébe kerül. Angol tisztí koszt. Fairek, de ridegek. Egyszerűen nincsenek erre felkészülve. Nem hisznek a szemüknek; eddig azt hitték, hogy a „haláltábor” túlzás. Ha két héttel később jönnek, nincs élő a lágerben. Ez kb. 45. május, április. Juci látogatja Borbálát a kórházban. „Egyszer megpróbáltam felültetni, mert csak feküdt. Akkor láttam, hogy a térde mennyivel szélesebb, mint a combja.” – „Milyen más a világ, ha ül az ember” – mondja Borbála. – Jugók, jugó tiszték rendesei, azt mondják Jucinak, szerepeljen, mint jugó partizán, akkor a győztesekhez tartozik. Így tesz. A koszt, a ruha. Angolok ruhákat gyűjtenek németektől a foglyoknak; J. egy óriás, fehér clingelt hálóinget kap. Még Pesten is hordja egy darabig. Jönnek a svédek. Vöröskereszt. A betegeket viszik, de a reménytelen eseteket nem. Újabb válságos helyzet: viszik-e Borbálát? Végül igen. Hordágyon, hajóra. J. azt hiszi, megmenekült. Itthon tudja meg bonyolult úton, hogy partraszálláskor meghalt.

Borbála még a börtönben megtudja, hogy szerelme, Dénes Pista, megnősült. Ugyan csak megtudják ott, hogy kizárták őket a pártból. Mert köptek.

Juci hazajön. Megy a zsidóházba, ahol szüleit véli. Ott tudja meg, hogy mind elpusztultak, apja, anyja, nővére: Sári. Próbál élni. 53-ban lefogják, leültetik, amiért köpött. Másfél évet ül. (Ez a rész teljesen zavaros. Miért akkor ültetik le? És egyáltalán, miért ültetik le? Mindenkit becsuknak, aki köpött? Akkor nem marad káder. Lehet-e nem köpni ilyen körülmények között? Ki bírja ki? Akit vernek, az köp – mondta tömören

egy régi börtönlakó.) (Nem beszélve arról, hogy egy olyan rezsim ülteti le, amelyik ugyanolyan módszereket használ a foglyokkal, méghozzá saját, ártatlan kádereivel szemben, hamis perekben.)

Aztán kijön. Levelezőn egyetemet végez, magyar–történelem tanár lesz. Pesterzsébeten tanít, általános iskolában. Büszke rá, hogy egy időben középiskolában is tanított, a dolgozók iskolájában. Fekete bárány egy darabig, majd rehabilitálják. Ezentúl nincs priusza. Párttitkár az iskolában. Munkahelyi fűrés-faragások, igyekeznek nyugdíjazni. Aczél (akit ismer) segít rajta. Most, nyugdíjban már tisztviselőként még dolgozik a társadalombiztosításnál. Ennek örül.

*

Személye furcsa, visszás benyomást tesz. Némileg bomlottnak látszik, ami nem csoda, szegény szerencsétlen. Mondja, mondja, erős fülsértő hangon, a mondókáját; elbeszélésében váratlan szakadékok. Helyenként teljesen összefüggéstelen, aztán valahogy visszakanyarodik az értelemhez. Megdöbbenő a magyar kiejtése. Emberemlékezet óta nem hallottam ilyen garázda Dob utcai tájszólást. Borbála egyáltalán nem beszélt így; különben is a megfelelő kiejtés intelligenciakérdés, régóta tudom. Méghozzá egyéb hibák is: mintha negyven éve nem élt volna Magyarországon, és most jönne először látogatóba. Hihetetlen. Talán ez is a bomlottságával függ össze. A megjegyzései, kommentárjai. Nemcsak a mód unintelligens, ahogy beszél, hanem a ki-kibukkanó véleménye is. Egy szektás pártnö, az 50-es évekből – ilyen múlt után. „Ma már mindenki ellenálló” – mondja gúnyosan, mert helyteleníti az újonnan megjelent könyveket, amelyek (végre!) tisztázni próbálják a magyar ellenállás kérdéseit, no meg az 50-es évek sötétjét. Biztosan rólam is ez a véleménye (bár tiltakozik ellene), pedig – véletlenül – személyesen tudja, hogy milyen voltam, mit csináltam fiatalon. Csak úgy süt belőle a legszűkebb kriptó-rákosiszmus. Ugyan mit gondolhat kultúráról, irodalomról? Ha arra gondolok, hogy ilyen beszédmóddal és ilyen felfogással gyerekeket tanít magyar irodalomra – beleborzong a hátam.

Rémes ez az egész. Külön ez az életsors és külön az azt hordozó személyiség. Ez a szerencsétlen asszony utólagos árnyat vet Borbálára. – Te is ilyen lettél volna, Borbála? – Ezt is végiggondoltam már egypárszor. Biztosan ilyen lett volna ő is – egy darabig. Talán ő vágta volna a szemembe 48 után, hogy már nincs szükség rothadó burzsoákra. De szörnyűek ezek az utólagosan lenyelendő pirulák! Az illúziók utolsó foszlányai, amint ellebegnek. – Azért talán Borbála – később – nem maradt volna ennyiben. Egyszerűen: jóval színvonalasabb volt, okosabb, mélyen kulturált, irodalomimádó. Az ízlése, ez a homályos, jelentéktelen kis ketyegő szerkezet, amelyet egy időre meg kellett volna bénítania, idővel visszavezette volna a normalitáshoz. Talán. Hiszen engem is ez a kis vacak – az ízlés – mentett meg sok mindentől. – De a második börtönt kibírta volna-e?

Juci, szegény, nagyrészt azért olyan, amilyen, mert kizárt, foltos párttagként ma is bizonyítani akar. És ki az igazi párttag szerinte? A szektás. – Hogy ismerem az effajta véleményeket! Teljesen más hangszerelésben is. Ki az igazi magyar? A jobboldali.

Mélységes mély a szenvedés kútja. A poklok bugyrai és a mindennapok torzulásai. Közép-Kelet-Európa.

(1983. október 14.)

(Folytatása következik.)